

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آرای فارابی و علامه طباطبائی در راه مدینه فاضله

مؤلف

حافظ اکبری

میثم نعمتی

سرشناسه	: اکبری، حافظ، ۱۳۶۵-
عنوان و نام پدیدآور	: آرای فارابی و علامه طباطبایی درباره مدینه فاضله/ حافظ اکبری، میثم نعمتی.
مشخصات نشر	: تبریز: انتشارات فادیا، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۷۶ص.
شابک	: ۸۷-۵-۶۳۵۴-۶۲۲-۹۷۸-۳۹۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: فارابی، محمد بن محمد، ۲۶۰؟ - ۳۳۹ق. -- دیدگاه درباره مدینه فاضله
موضوع	: طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۲۸۱ - ۱۳۶۰ -- دیدگاه درباره مدینه فاضله
موضوع	: Tabatabai, Sayyed Muhammad Husayn -- Views on utopias
موضوع	: مدینه فاضله
موضوع	: Utopias
موضوع	: مدینه فاضله -- دیدگاه فیلسوفان اسلامی
موضوع	: Utopias -- •Views of muslim philosophers
شناسه افزوده	: نعمتی، میثم، ۱۳۷۴-
رده بندی کنگره	: BBR۳
رده بندی دیویی	: ۱۰۰/۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۸۰۰۰

• نام کتاب: آرای فارابی و علامه طباطبایی درباره مدینه فاضله

• تألیف: حافظ اکبری - میثم نعمتی

• ناشر: انتشارات فادیا

• حروفچینی: واحد کامپیوتر انتشارات فادیا

• تیراژ: ۱۰۰۰

• نوبت چاپ: اول ۱۳۹۸

• قیمت: ۳۹۰۰۰۰ ریال

• چاپ و صحافی: اطلس

• شابک: ۸۷-۵-۶۳۵۴-۶۲۲-۹۷۸

• کد کتاب: ۹۸

مراکز پخش و فروش: انتشارات فادیا

دفتر و فروشگاه مرکزی: تبریز، میدان جهاد (نصف راه) - بازار اسلامی - طبقه اول - پلاک ۲۵

تلفن: ۰۹۱۴۹۰۱۵۱۴۵ • ۰۴۱-۳۴۴۱۵۸۱۱

پیشگفتار

موضوع این تالیف «مقایسه آرای فارابی و علامه طباطبایی در مورد مدینه فاضله» است. مدینه فاضله در حقیقت مدینه‌ای شایسته و مورد آرزوی فلاسفه و مردمان است. به عبارت دیگر، شهر و اجتماع ایده‌آل و لایق دل‌بستن است که هر کسی آرزوی زیستن در آن دارد. البته این مدینه و حکومت در آرای فیلسوفان مختلف با عناوین متفاوت بیان شده است. مثلاً برخی آن را آرمانشهر، برخی اتوپیا و برخی جامعه مطلوب نام داده‌اند. فارابی، به عنوان نخستین فیلسوف مسلمان آن را «مدینه فاضله» نامید. اما این اصطلاح در آرای علامه طباطبایی دیده نمی‌شود، بلکه ایشان به جای این عنوان از عبارت‌های «جامعه مطلوب» و «جامعه اسلامی» استفاده می‌کند که می‌توان آن را معادل «مدینه فاضله» دانست.

بنابراین در این تالیف ابتدا از هر یک از این دو فیلسوف بیان شده و سپس مقایسه‌ای بین آرای آن‌ها صورت گرفته است. برای تحقق این امر، بعد از ذکر نظرات و آرای مختلف در مورد مدینه مطلوب، در برای آشنایی با بحث و ورود به آن لازم است، ابتدا جهان‌بینی آن دو را توضیح داده‌ایم تا روشن شود هر کدام از چه زاویه‌ای به عالم، انسان و حکومت می‌نگرند. این امر ما را در درک بهتر آرای آن‌ها در مورد مدینه فاضله یاری می‌رساند.

امید است این مجموعه بتواند مورد استفاده اساتید، دانش‌جوان، سایر دانش پژوهان این عرصه قرار گیرد. در خاتمه از همه کسانی که ما را در تهیه این مجموعه یاری کردند بخصوص مدیریت محترم انتشارات فادیا دکتر داریوش ظفری کمال تشکر و قدردانی را داریم.

مولفان

فهرست

۹.....	فصل اول: کلیات
۱۱.....	گفتار اول: مدینه فاضله در اندیشه برخی اندیشمندان غربی و مکتب اسلام
۱۲.....	۱- افلاطون (۳۴۷-۴۲۶ ق.م).....
۱۲.....	۱-۱- علت وجود دولت.....
۱۲.....	۱-۲- حکومت.....
۱۳.....	۱-۳- حاکم.....
۱۳.....	۲- ارسطو (۳۲۲-۳۸۴ ق.م).....
۱۳.....	۲-۱- علت وجود مدینه.....
۱۳.....	۲-۲- حکومت.....
۱۴.....	۲-۳- حاکم.....
۱۴.....	۳- سیاول (۱۱۰۹-۱۵۲۷ م).....
۱۴.....	۳-۱- طبیعت آدمی.....
۱۴.....	۳-۲- حکومت.....
۱۵.....	۳-۳- فن زمامداری.....
۱۵.....	۴- اسلام.....
۱۵.....	۴-۱- ضرورت حکومت.....
۱۶.....	۴-۲- نوع حکومت.....
۱۶.....	۴-۳- اهداف حکومت.....
۱۶.....	۴-۴- حاکم.....
۱۷.....	گفتار دوم: اندیشه سیاسی فیلسوفان مسلمان
۱۷.....	۱- اخوان الصفا.....
۱۷.....	۱-۱- اهداف اخوان الصفا.....
۱۷.....	۱-۲- فرد و جامعه: منشأ زندگی اجتماعی.....
۱۸.....	۱-۳- مدنی بالطبع بودن انسان.....
۱۸.....	۱-۴- دین و توسعه.....
۱۸.....	۱-۵- رهبری گروه اجتماعی.....
۱۸.....	۱-۶- حکومت و سیاست.....
۱۹.....	۱-۷- مشروعیت و ضرورت حکومت.....
۱۹.....	۱-۸- مدینه فاضله اخوان الصفا.....
۲۰.....	۲- ابن سینا (۳۷۰-۴۲۰ ق).....
۲۰.....	۲-۱- سیاست ابن سینا.....
۲۲.....	۲-۲- بحث امامت.....
۲۲.....	۲-۳- صفات رئیس نزد ابن سینا.....
۲۲.....	۳- خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷-۶۷۳):.....
۲۲.....	۳-۱- اجتماع از نظر خواجه.....

فهرست

۲۲.....	۳-۲- ضرورت حکومت.....
۲۳.....	۳-۳- خاستگاه حکومت.....
۲۳.....	۳-۴- وظایف و اختیارات حکومت.....
۲۴.....	۳-۵- انواع مدینه و سیاست.....
۲۴.....	۳-۶- امامت و صفات آن.....
۲۵.....	۴- صدرالدین شیرازی (۹۷۹-۱۰۵۰).....
۲۵.....	۴-۱- فلسفه سیاسی صدر.....
۲۵.....	۴-۲- انواع سیاست.....
۲۵.....	۴-۳- نسبت سیاست و شریعت.....
۲۵.....	۴-۱- حاکمیت و حق حکومت.....
۲۶.....	۴-۵- جایگاه اجتهاد و لایت فقیه در نظر صدر.....
۲۶.....	گفتار سوم: پیوند اسلام و سیاست.....
۲۷.....	۱- نظرات مختلف در باب پیوند دین و سیاست.....
۲۸.....	۱-۱- دلایل موافق.....
۲۹.....	۱-۲- دلایل مخالفان.....
۳۰.....	۲- پیوند دین و سیاست در اندیشه فارابی.....
۳۱.....	۳- پیوند دین و سیاست در اندیشه علامه طباطبایی (ره).....
۳۱.....	گفتار چهارم: رابطه فلسفه و سیاست.....
۳۳.....	وضعیت امروزی فلسفه و سیاست.....
۳۳.....	فرق فلسفه سیاسی با اندیشه سیاسی.....
۳۴.....	پی نوشت‌های فصل اول.....
۴۱.....	فصل دوم: مبانی اندیشه سیاسی فارابی و علامه طباطبایی.....
۴۳.....	گفتار اول: مبانی اندیشه سیاسی فارابی.....
۴۳.....	۱- معلم ثانی، مؤسس فلسفه اسلامی.....
۴۴.....	۱-۱- زندگی و شرح حال فارابی.....
۴۶.....	۱-۲- دورنمایی از عصر فارابی.....
۴۶.....	۱-۳- تأثیر افکار یونانی بر فارابی.....
۴۷.....	۱-۴- تأثیر اسلام و افکار دینی بر فارابی.....
۴۸.....	۱-۵- آثار فارابی.....
۴۹.....	۲- وجود و مراتب هستی از نظر فارابی.....
۵۰.....	۲-۱- ذات و صفات خدا.....
۵۰.....	۲-۲- مسئله فیض.....
۵۲.....	۳- فلسفه نبوت فارابی.....
۵۳.....	۳-۱- نحوه اتصال نبی به عقل فعال.....

فهرست

۵۳	۳-۲- استمرار روحی
۵۴	۴- علم مدنی
۵۴	۴-۱- واژه «مدنی» در اصطلاح
۵۴	۴-۲- علم مدنی در اندیشه فارابی
۵۵	۵- حیات اجتماعی
۵۵	۵-۱- جامعه در لغت
۵۶	۵-۲- جامعه در اصطلاح
۵۶	۳- اجتماع در اصطلاح
۵۶	۵-۱- اجتماع از نظر فارابی
۵۷	۵-۵- عناصر مهم در تعریف فارابی از اجتماع
۵۷	۶- شناخت اجتماع
۵۷	۶-۱- مدنی بالطبع بودن انسان و معنای آن
۵۹	۶-۲- دیدگاه فارابی درباره مدنی بالطبع بودن انسان
۶۰	۷- کمال از نظر فارابی
۶۰	۷-۱- چیستی کمال
۶۰	۷-۲- انواع کمال
۶۱	۷-۳- نسبی بودن کمال
۶۱	۷-۴- اختیاری و اکتسابی بودن کمال
۶۱	۷-۵- راه‌های کسب کمال
۶۲	۸- خیر از نظر فارابی
۶۲	۸-۱- چیستی خیر
۶۲	۸-۲- انواع خیر
۶۳	۹- سعادت از نظر فارابی
۶۳	۹-۱- مفهوم سعادت
۶۳	۹-۲- انواع سعادت
۶۴	۹-۳- نسبت در سعادت
۶۴	۹-۴- ارادی بودن سعادت
۶۴	۹-۵- نحوه کسب سعادت
۶۵	۹-۶- عناصر موثر در نیل به سعادت
۶۶	۹-۷- سعادت واحد در نتیجه جهان وطنی
۶۶	گفتار دوم: مبانی اندیشه سیاسی علامه طباطبایی (ره)
۶۶	۱- شرح حال علامه
۶۸	۱-۱- شخصیت علمی و فلسفی استاد
۶۸	۱-۲- مقام عرفانی و اخلاقی علامه طباطبایی
۶۹	۱-۳- ویژگی‌های مشرب فلسفی علامه طباطبایی

فهرست

۱-۴	تألیفات و آثار قلمی علامه طباطبایی	۷۰
۲	وجود و مراتب هستی	۷۰
۲-۱	نحوه صدور	۷۱
۲-۲	رابطه عوالم سه گانه با هم	۷۲
۲-۳	رابطه عوالم با واجب الوجود	۷۳
۲-۴	وجود رابطه بین عقل فعال و انسان	۷۳
۳	نبوت در اندیشه علامه طباطبایی	۷۴
۳-۱	نبوت و ضرورت آن	۷۴
۳-۲	برخی خصایص نبی	۷۴
۳-۳	بگونگی وحی به نبی	۷۵
۳-۴	استمرار نبی	۷۶
۳-۵	برخی فرق‌های نبی و امام	۷۶
۴	حیات اجتماعی از نظر علامه طباطبایی	۷۷
۴-۱	انسان به عنوان جزء طبیعت جهان	۷۷
۴-۲	منشأ پیدایش حیات اجتماعی	۷۷
۴-۳	هدف پیدایش اجتماعی	۷۸
۴-۴	مدنی بالطبع بودن انسان	۷۹
۵	کمال انسان	۸۰
۵-۱	چیستی کمال	۸۰
۵-۲	انواع کمال	۸۱
۵-۳	عوامل موثر در طی کمال	۸۱
۵-۴	درجات کمال	۸۲
۶	خیر از نظر علامه طباطبایی	۸۳
۶-۱	چیستی خیر	۸۳
۶-۲	رابطه خیر و شر	۸۳
۶-۳	اختصاص شرور به عالم ماده	۸۴
۷	سعادت از نظر علامه	۸۴
۷-۱	مفهوم سعادت	۸۴
۷-۲	انواع سعادت (روحی و جسمی)	۸۵
۷-۳	رابطه اختیار انسان و مشیت الهی در رسیدن انسان به سعادت	۸۶
۷-۴	درجات و مراتب سعادت	۸۷
۷-۵	نسبیت و اطلاق در سعادت	۸۷
۸۸	پی نوشت‌های فصل دوم	
۹۹	فصل سوم: مدینه فاضله فارابی و جامعه مطلوب علامه طباطبائی	

فهرست

گفتار اول: مدینه فاضله فارابی.....	۱۰۱
۱- حکومت در اندیشه فارابی.....	۱۰۲
۱-۱- ضرورت حکومت.....	۱۰۲
۱-۲- انواع حکومت.....	۱۰۳
۱-۳- برخی ویژگی های مدینه فاضله.....	۱۰۵
۱-۴- عدالت در مدینه فاضله.....	۱۱۰
۱-۵- مخالفان یا نوابت.....	۱۱۲
۲- حاکمیت.....	۱۱۴
۲-۱- ضرورت حاکمیت یا ریاست در مدینه.....	۱۱۴
۲-۲- جایگاه رهبری در حکومت.....	۱۱۵
۲-۳- حاکمیت یا جهانی از نظر فارابی.....	۱۲۳
۴- مدینه های مضاد و غیرفاضله.....	۱۲۳
۴-۱- انواع مدینه های غیرفاضله.....	۱۲۴
گفتار دوم: جامعه مطلوب علامه طباطبائی.....	۱۲۶
۱- حکومت در اندیشه علامه طباطبائی.....	۱۲۶
۱-۱- ضرورت حکومت.....	۱۲۶
۱-۲- انواع تدبیرهای عدلی.....	۱۲۷
۱-۳- برخی ویژگی های جامعه مطلوب یا جامعه اسلامی از نظر علامه.....	۱۲۹
۲- حاکمیت.....	۱۴۲
۲-۱- معنای امام و ولی.....	۱۴۲
۲-۲- نیاز به رهبری.....	۱۴۳
۲-۳- نسبت حاکم به جامعه و حدود اختیارات.....	۱۴۳
۲-۴- ویژگی های حاکم جامعه اسلامی.....	۱۴۴
۲-۵- نحوه تعیین رهبری و ترتیب آنها.....	۱۴۵
۳- حکومت واحد جهانی در اندیشه علامه طباطبائی.....	۱۴۶
۴- تفاوت جامعه اسلامی با جوامع غیر اسلامی.....	۱۴۷
پی نوشت های فصل سوم.....	۱۴۸
فصل چهارم: جمع بندی و نتیجه گیری.....	۱۶۱
۱- مواضع وفاق.....	۱۶۲
۲- مواضع خلاف.....	۱۶۶
کتابنامه.....	۱۶۹